

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Abdulfettâh el-Mersafî'nin Tahrîrât İlmindeki Yeri: Şerhu'd-Dürreti'l-Mudîyye Örneği

The Place of 'Abd al-Fattâh al-Marsafî in the Knowledge of *Tahrîrât*:
the Case of *Sharh al-Durra al-Muđiyya*

Eren PİLGİR*

Öz: Ebü Amr ed-Dâni'nin (ö. 444/1053) kaleme aldığı *et-Teysîr fi'l-kırââtî's-seb'* adlı kitabı ve Şâtıbnî'nin (ö. 590/1194) bu eseri *Hırzû'l-emânî ve vehü't-tehânî* adıyla nazmettiği çalışması, İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) kıraatleri yedi ile sınırlaması sonrasında yedi kıraat tedrisatının iki ana kaynağı olmuştur. Kıraat tedrisatının pratikte bu eserlerle sınırlı kalması sebebiyle insanlar, *et-Teysîr ve Hırzû'l-emânî* dışında kıraat birikimi olmadığı vehmine kapılmışlar hatta daha da ileri giderek kıraat ilmini bu iki eserden ibaret zannetmişlerdir. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) bu durumun farkına vararak kıraat tariklerini genişçe ele aldığı *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-aşr'* telif etmiştir. O, bu eserini ilk önce *Takrîbü'n-Neşr* adıyla özetlemiş, daha sonra *Tayyibetü'n-Neşr* adıyla manzum hâle getirmiştir. *en-Neşr ve Tayyibetü'n-Neşr*'deki tariklerin *et-Teysîr ve Hırzû'l-emânî*'ye göre çok geniş olması, İbnü'l-Cezerî'nin *et-Teysîr*'i on kıraate tamamlamak için *Tahbîru't-Teysîr* adlı eserini, *Hırzû'l-emânî*'yi on kıraate tamamlamak içinse *ed-Dürretü'l-mudîyye* adlı eserini yazmasını gerektirmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teysîr ve ed-Dürretü'l-mudîyye*'yi yazmasıyla birlikte kıraat ilmi tedrisatında farklı tarikler oluşmuştur. *ed-Dürretü'l-mudîyye ve Hırzû'l-emânî*'yi ana kaynak olarak kabul eden Mısır Tariki, *Tahbîru't-Teysîr ve et-Teysîr*'i ikincil kaynak olarak kullanmıştır. *Tahbîru't-Teysîr ve et-Teysîr*'i ana kaynak olarak kabul eden İstanbul Tariki ise *ed-Dürretü'l-mudîyye ve Hırzû'l-emânî*'yi ikincil kaynak olarak kullanmıştır. Her iki tarik de *el-aşru's-suğra* olarak isimlendirilmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr, Takrîbü'n-Neşr ve Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserlerinin muhtevası da *el-aşru'l-kübrâ* müfredatının içeriğini oluşturmuştur. Ayrıca Türkiye'de *el-aşru's-suğrâ* "Aşere", *el-aşru'l-kübrâ* da "Takrîb-Tayyibe" olarak isimlendirilmiştir.

Kıraat ilminin en önemli alanlarından biri olan tahrîrât ilmi, rivayet kapsamları sınırlı olduğu için *Hırzû'l-emânî ve ed-Dürretü'l-mudîyye*'de oldukça dar çerçevede kalmıştır. Bununla birlikte tahrîrât ilmi, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve bu eserin manzum hâli *Tayyibetü'n-Neşr*'i telif etmesiyle birlikte daha geniş yelpazede ele alınmaya başlamıştır. Zira İbnü'l-Cezerî bu iki eserinde yaklaşık bin tarike yer vermiştir. Dolayısıyla onun bu eserlerini kaleme alması sonrasında rivayet ve tariklerde ortaya çıkabilecek karışıklığın önüne geçmek amacıyla tahrîrât ekollerine teşekkül etmiş, bunlar arasında "Mansûri Ekolü" ve "İzmîri Ekolü" ön plana çıkmış ve her iki ekolle alakalı tahrîrât edebiyatı oluşmuştur. Bu iki ana ekolden Mansûri ekolünde İbnü'l-Cezerî'nin çizgisinden çıkılmamış ve genel olarak tahrîrât tedrisatı *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât fi'l-kırâât ve Hallü mücmelâti't-Tayyibe* adlı eserler üzerinden takip edilmiştir. İzmîri ekolünde

* Arş. Gör, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat Anabilim Dalı,
eren.pilgir@marmara.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-1077-227X

ise İbnü'l-Cezerî'nin yönteminin dışına çıkmış ve çoğunlukla tahrîrât tedrisatı *Um-detü'l-irfân* ve *Bedâi'u'l-burhân* üzerinden yapılmıştır. İzmîri ekolünün takipçilerinden Muhammed b. Ahmed el-Mütevelli (ö. 1313/1895), hayatının ilk dönemlerinde İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinden etkilendiğini ve onun tahrîrât anlayışını benimsediğini ifade etmiştir. Ancak o, İzmîri'nin tahrîrât anlayışına muttali olduktan sonra açıkça onun çizgisini takip etmeye başladığını söylemiştir. Buna rağmen Mütevelli *er-Ravdu'n-nadîr* ve *Fethu'l-Kerîm* adlı eserlerinde yer yer mensubu olduğu ekolün görüşlerinin dışına çıkmıştır. Öyle ki bazen ekolün kurucusu olan Mustafa b. Abdurrahman el-İzmîri'yi (ö. 1155/1742) eleştirmekten de geri durmamıştır. Bu sebeple Mütevelli'nin tahrîrâtındaki yaklaşımını farklı bir ekol olarak değerlendirenler olmuştur. Tahrîrâta alakalı Türkiye'de yapılan akademik çalışmalarda ise tahrîrât ilminin ortaya çıkışına, tahrîrât ekollerine ve tahrîrât edebiyatına yoğunlaşmıştır. Söz konusu bu çalışmaların aynı bakış açısı üzerine yoğunlaşması ve son dönem kıraat âlimlerinin tahrîrât ekollerinden hangisine daha yakın olduğunu tespit edecek çalışmaların henüz kaleme alınmaması olması bizi bu makaleyi yazmaya yönlendiren ilk husus olmuştur. Bu konu üzerine eğilmemizi gerekli kılan diğer mevzu ise İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-mudîyye* adlı eserini hangi gerekçelerle yazdığının net bir şekilde tespit edilmemiş olması ve onun bu eseri üzerine yazılan tahrîrât eserlerinin mahiyetinin henüz ortaya konulmamış olmasıdır. Bununla birlikte *ed-Dürretü'l-mudîyye* üzerine yapılan şerhlerde tahrîrâta alakalı konulara yer verilmiş olması, bu şerhlerin tahrîrât ilmi açısından değerlendirilmesini de gerekli kılmaktadır. Zira *ed-Dürretü'l-mudîyye* üzerine şerh yazan hemen her âlim, bir taraftan bu eserin şerhini yaparken öte yandan şerh esnasında kıraat ilmiyle alakalı var olan birikimini ortaya koymuştur. Bu bağlamda *ed-Dürretü'l-mudîyye* üzerine yazılan şerhler arasında Abdülfettâh el-Mersafî'nin (ö. 1989) *Şerhu'd-Dürretü'l-mudîyye* adlı şerhinin usûl kısmı incelenmiş ve bu kısımda şerh için nasıl bir yöntem takip ettiği irdelenmiştir. Daha sonra müellifin tahrîrâta alakalı yapmış olduğu değerlendirmeler ele alınmıştır. Yapılan inceleme sonucunda Mersafî'nin İzmîri-Mütevelli çizgisini takip ettiği; yani azimet ehlinde olduğu, İzmîri ile Mütevelli'nin farklı düşündüğü hususlarda ise Mütevelli'nin değerlendirmelerini tercih ettiğini tespit edilmiştir.

Bu makalede, Mersafî'nin tahrîrâtçı kimliğinin tespitinin yanı sıra tahrîrât ekollerinin takip ettikleri yöntemler, bu ekoller temsil eden eserlerden hangilerinin nerelerde takip edildiği, İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-mudîyye* adlı eserini hangi sebebe binaen kaleme aldığı ve bu eser üzerine tahrîrâta alakalı yazılan eserlerin neler olduğu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, tahrîrât, İbnü'l-Cezerî, Abdülfettâh el-Mersafî, *ed-Dürretü'l-mudîyye*

Abstract: After Ibn Mujâhid (d. 324/936) limited the number of Qur'anic recitations to seven, the work of his follower Abû 'Amr al-Dânî (d. 444/1053) entitled *al-Taysîr fi'l-qirâât al-sab'*, and that of Shaîbî (d. 590/1194), another follower of Ibn Mujâhid, which is entitled *Ĥîrz al-amânî wa-wajh al-tahâni*, a poetic interpretation of the former, have both been manuals of studying the seven-recitations. Due to the on-going study of the matter exclusively out of these two works, people have tended to believe that there are no other accumulations than those *al-Taysîr* and *Ĥîrz al-amânî* with regards to Qur'anic recitation. In fact, there may even be an assumption made from this that the content of the Qur'an only consists of the content of these two works. Having realised this Ibn al-Jazarî (d. 833/1429) compiled his book *al-Nashr* that contained largely the routes (*tariqs*) of the recitation. He summarised this work under the title of *Taqrib al-Nashr* first, and then versified it under the title *Ṭayyibat al-Nashr*. That these two works contained many

more routes compared with the scope of *al-Taysir* and *Ḥirz al-amānī* guided and pushed Ibn al-Jazarī to write *Takhbīr al-Taysir* in order to account for the number of recitation methods to ten, and added *al-Durra al-muḍiyya* in order to account for ten routes to *Ḥirz al-amānī*. Following Ibn al-Jazarī's compilation of *Takhbeer al-Taysir* and *al-Durra al-muḍiyya*, various routes of *qirāāt* education emerged. The Egyptian route admitted *al-Durra al-muḍiyya* and *Ḥirz al-amānī* as its main sources and took *Takhbīr al-Taysir* and *al-Taysir* as its secondary sources. Whereas the Istanbul route admitted *Takhbīr al-Taysir* and *al-Taysir* as its primary sources and held the other two, *al-Durra al-muḍiyya* and *Ḥirz al-amānī*, as its secondary sources. Both routes are named as *al-ashr al-ṣuḡhrā*. As to the content of Ibn al-Jazarī's *al-Nashr*, *Taqreeb al-Nashr*, and *Tayyibat al-Nashr*, these have constituted the curriculum of *al-ashr al-kubrā*. Incidentally, in Turkey, the former, i.e. *al-ashr al-ṣuḡhrā*, is called in short “*ashara*” while the latter, that is *al-ashr al-kubrā*, is entitled “*Taqrib al-Tayyiba*”.

The knowledge of *taḥrīrāt* (*taḥrīrāt* or registering of references) as one of the most significant fields of recitation or *qirāāt*, stayed in a rather narrower framework in *Ḥirz al-amānī* and *al-Durra al-muḍiyya* due to their relatively narrower scope of accounts (*riwāyāt*). Yet, the knowledge of *taḥrīrāt* began to be utilised in a wider spectrum after Ibn al-Jazarī compiled his books *al-Nashr* and *Tayyibat al-Nashr* since Ibn al-Jazarī inserted around a thousand routes in these two works. Then the schools of *taḥrīrāt* arose after this compilation of the author in order to avoid any inconvenience or confusion with regards to accounts and routes. Among them the school of al-Manşūrī and the school of Izmirī came to the fore while a literature of *taḥrīrāt* had been developing related to these two schools. In one of these two, namely that of al-Manşūrī, loyalty to the line of Ibn al-Jazarī was essential and *taḥrīrāt* instruction was provided in line with the work *Taḥrīr al-ṭuruq wa-al-riwayāt fī al-qirāāt* and *Ḥall mujmalāt al-Ṭayyiba*. Whereas the school of Izmirī acted against Ibn al-Jazarī's method and gave instruction of *taḥrīrāt* according to ‘*Umdat al-irfān* and *Badā'i' al-burhān*. Muḥammad b. Aḥmad al-Mutawallī (d. 1313/1895), a follower of the school of Izmirī stated that he had been influenced in first phases of his life by the works of Ibn al-Jazarī and that he thus admitted his understanding of *taḥrīrāt*. However, after he was affiliated with that of Izmirī he began to follow Izmirī's line clearly and went on as such. Yet, al-Mutawallī deviated from time to time from his own school's premises in his works *al-Rawḍ al-naḍīr* and *Fath al-karīm*. So much so that he did not make no bones about criticising the founder of the school, Muşṭafā b. ‘Abd ar-Raḥmān al-Izmirī (d. 1155/1742). For this, some evaluates al-Mutawallī's understanding of *taḥrīrāt* as a distinct school. The academic works done in Turkey relate to the matter focused on the rise of *taḥrīrāt*, relevant schools, and its literature. The first reason for us to write this article is the fact that the studies about *taḥrīrāt* in Turkey concentrate on the same perspective and that research have not been carried out yet about the inclination of the recent scholars of *taḥrīrāt* regarding these schools. Another reason for our interest in the topic is that the reasons for Ibn al-Jazarī to compile *al-Durra al-muḍiyya* are not still certain for us and that the nature of the works compiled on the former (*al-Durra*) are not fixed and revealed yet. Together with all of these, that there exist passages or comments in the exegeses written about *al-Durra al-muḍiyya* forces us to assess these exegeses in terms of *taḥrīrāt*. This is because almost all scholars that have written an exegesis about *al-Durra* has put forward, apart from making interpretation, his personal knowledge about the recitation, too. We studied the methodology chapter of the exegesis work *Sharḥ al-Durra al-muḍiyye* by ‘Abd al-Fattāḥ al-Marsafī, (d. 1989) one of *al-Durra* commentators, researching what method of comment is observed by the writer. Then we examined his assessments of *taḥrīrāt*. As a result, we agreed that al-Marsafī followed principles of the school of Izmirī-Mutawallī and

that he thus belonged to way of *‘azīma*; that he preferred al-Mutawallī where al-Izmīrī and al-Mutawallī differed.

We attempted in this article to disclose al-Marsafī’s identity in terms of *tahrīrāt*, the methods admitted by the schools of *tahrīrāt*, which works as representative of these schools are followed or studied and where, for what objectives Ibn al-Jazarī compiled his work *al-Durra al-muḍiyya*, and finally what works have been written down on *al-Durra* so far in terms of *tahrīrāt*.

Keywords: *Qirāāt*, *tahrīrāt*, Ibn al-Jazarī, ‘Abd al-Fattāh al-Marsafī, *al-Durra al-muḍiyya*

Giriş

“Yedi harf” ruhsatıyla beraber ortaya çıkan kıraat ilmini bu alanla alakalı kaleme alınan eserler bağlamında İbn Mücâhid (ö. 324/936) öncesi ve İbn Mücâhid sonrası olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Zira İbn Mücâhid öncesi dönemde telif edilen eserlerde genelde yirmiden fazla kıraat üzerine yoğunlaşmışken bu durum İbn Mücâhid'in kıraatleri yedi ile sınırlamasıyla beraber değişmiş ve sonrasında kıraatlerin sayısını içeren eserlerin kaleme alınmasında iki farklı ekol benimsenmiştir: Birincisi İbn Mücâhid'in öncülük yaptığı yedi kıraati takip eden eserler, ikincisi ise yedi kıraatten fazla kıraati içeren ve genelde on kıraat üzere yoğunlaşan eserler. Bu iki ekole ek olarak bir de yedi kıraati on kıraate tamamlayan nitelikte kitapların varlığından bahsedilebilir. Yedi kıraati takip eden telifler arasında Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Teysîr fi'l-kırââti's-seb'* adlı kitabı ve Şâtîbî'nin (ö. 590/1194) *Hırzû'l-emânî ve vehü't-tehânî* adlı eseri, on kıraatle ilgili telifler arasında İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr* ve bu eserin manzum hâli *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr* adlı eserleri, yedi kıraati on kıraate tamamlayan eserler arasında İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teysîr fi'l-kırââti'l-eimmeti'l-aşr* ve *ed-Dürretü'l-mudîyye fi'l-kırââti's-selâsi'l-merdiyye* adlı iki eseri ön plana çıkmıştır. Bunlardan *et-Teysîr*, *eş-Şâtîbiyye* ve *ed-Dürre* adlı eserlerde her imam için iki râvi, her râvi için bir tarîk, *en-Neşr* ve *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserlerde ise her imam için iki râvi, her râvi için iki tarîk ve her tarîk için de iki tarîk belirlenmiştir. Zikri geçen eserlerde var olan rivayet ve tarîkler “Kitabî naklin zahirindeki mutlak ifadeden hareketle oluşması muhtemel uygulama hatalarının önüne geçme, kaynaklarının ve ilgili tarîklerinin tespitini, nakil halkalarının doğru tesis edilmesini sağlayarak, bilgiyi olması gerektiği keyfiyetiyle netleştirme (takyîd etme), böylece farklı tarîkler arasında muhtemel nakil karışıklıklarının oluşmasını engelleme ve onaylanmayan okuyuşları ayıklama amacını taşıyan çalışmalardır”¹ şeklinde tarif edilen tahrîrât ilmiyle kontrol edilmiştir. Ayrıca tahrîrâtla alakalı yapılan çalışmalar genel olarak yukarıda zikredilen kitaplar üzerine yoğunlaşmıştır. Mezkûr eserlerden *et-Teysîr*, *eş-Şâtîbiyye* ve *ed-Dürre* adlı eserlerde tarîk sayısının az olması tahrîrât ilminin bu kitaplarda daha dar kapsamda ele alınmasına neden olmuştur.² *en-Neşr* ve *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserlerde tarîk sayısının fazla olması ise tahrîrât ilminin bu iki eser çerçevesinde geniş bir yelpazede ele alınmasını sağlamıştır. Öyle ki İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserlerinin telifiyle birlikte tahrîrât ekolleri teşekkül etmeye başlamıştır. İbnü'l-Cezerî sonrası oluşan bu tahrîrât ekolleri genel itibarıyla iki kısma ayrılabilir: Birincisi genellikle İbnü'l-Cezerî'nin çizgisini takip ettiği için “ruhsat ehli” olarak tanınan ve Ali b. Süleyman el-Mansûrî'ye (ö. 1134/1721) nispet edilen Mansûrî Ekolü, ikincisi ise genellikle İbnü'l-Cezerî'nin çizgisinin dışına çıktığı için “azimet ehli” olarak tanınan ve Mustafa b. Abdurrahman el-İzmîrî'ye (ö. 1155/1742) nispet edilen İzmîrî Ekolü.³

1 Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi”, s. 85.

2 Dûserî, *el-İmâmü'l-Mütevelli*, s. 335 (dp. 1).

3 Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, s. 93-4.

Türkiye’de tahrîrât ilmiyle alakalı akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır. Yapılan bu çalışmalarda genel olarak tahrîrât ekolleri ve tahrîrât edebiyatı üzerinde durulmuştur.⁴ Dolayısıyla son dönem kıraat âlimlerinin tahrîrât ekolleri içindeki yerini tespit etmek için yapılmış akademik çalışma yok denecek kadar azdır. Bu sebeple hem hayatı hem de eserleri hakkında henüz çalışma yapılmamış olan Abdülfettâh el-Mersafî’nin (ö. 1989) *Şerhu’d-Dürreti’l-mudîyye* adlı eserinin incelenmesi uygun görülmüştür. Müellifin tahrîrâtçı kimliği tahlil edilirken konu, kitabının usûl kısmında tahrîrâtla ilgili serdettiği örneklerle sınırlanmıştır. Bu minvalde makalede ilk olarak Mersafî’nin hayatı ve ilmi kişiliği incelenip daha sonra tahrîrâta konu olan ekoller hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu başlıkları müteakip İbnü’l-Cezerî’nin *ed-Dürretü’l-mudîyye* adlı eserini kaleme almasındaki temel neden açıklığa kavuşturularak adı geçen nazmın üzerine yazılan tahrîrât eserleri sıralanmış ve bu zamana kadar tespit edilmemiş olan birkaç eser bu listeye eklenmiştir. Son olarak Mersafî’nin *Şerhu’d-Dürreti’l-mudîyye*’de nasıl bir yöntem takip ettiği ele alınarak müellifin, bu şerhin usûl kısmında tahrîrât ilmine dair sunduğu değerlendirmeler ışığında hangi tahrîrât ekolüne yakın durduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. Abdülfettâh el-Mersafî’nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

Abdülfettâh b. es-Seyyid Acemî el-Mersafî el-Mısırî, 5 Haziran 1923 yılında Mısır’ın Kal-yûbiye iline bağlı Mersafa köyünde ilim ehli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.⁵ Mersafâda Kur’an-ı Kerim hocalığı yapan ve genelde Ebû Amr b. Alâ’nın (ö. 154/771) kıraatini okutan babasının elinde çok sayıda hafız ve âlim yetişmiştir. Mersafî on yaşını doldurmadan Zeki Muhammed Affî’de (ö. ?) hıfzını tamamlamış ve daha sonra Rufâî Muhammed Ahmed el-Mecûlî’den (ö. ?) tecvîd dersleri almıştır. Mersafî ayrıca Ahmed el-Mecûlî’ye *Şâtibiyye* tarîkine göre İbn Kesîr (ö. 120/738) ve Hamza (ö. 156/773) kıraatlerini okumuştur. Bir diğer hocası Hâmid Ali es-Seyyid el-Gandûr’dan (ö. ?) *Dürre* tarîkine göre üç kıraati, *Tayyibe* tarîkine göre de Hamza, Ya’kûb (ö. 205/821) kıraatlerini, Hafs (ö. 180/796) ve Verş (ö. 197/812) rivayetlerini öğrenerek her biriyle hatim yapmıştır. Zikri geçen hocalarının yanı sıra Muhammed Hasan el-Enver’den (ö. ?) *Şâtibiyye* ve *Dürre* tarîkine göre kıraat dersi almıştır. Bu sırada Ezher Üniversitesi kıraat bölümünde okumuş; Arap dili ve şer’î ilimlere dair dersler almakla birlikte *Hırzû’l-emânî* (Şâtibiyye), *Dürretü’l-mudîyye*, *Tayyibetü’n-Neşr*, *Akiletü’l-etrâbi’l-kasâid fi esne’l-makâsîd*, *Mevridü’z-zamân* ve *Nâzimetü’z-zühr* adlı eserleri de

4 Türkiye’de tahrîrâtla alakalı yapılan çalışmalar için bk. Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, s. 92-96; Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi”; 83-111; Maşalı, “Kur’an Kıraatinde ve Kitabesinde Türkiye’nin Durumu”, s. 9-11; Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûri ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*, 137-152; Koyuncu, “Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği”, s. 1-21. Bu çalışmalar dışında Recep Koyuncu *Mustafa b. Abdurrahman el-İzmiri Kıraat İlmindeki Yeri, Tahrîrât Geleneğinde Umdetü’l-İrfân fi Tahriri Evcühi’l-Kur’ân Adlı Eserin Önemi ve Tahkikli Neşri* adlı doçentlik çalışması hazırlamaktadır.

5 Zübeyri v.dğr., *el-Mevsû’atü’l-müeyyessa*, III, 1262.

ezberlemiştir.⁶ Mersafî 1962 yılında gittiği Libya'da Câmî'atü'l-İmâm Muhammed b. Ali es-Senûsî el-İslâmiyye'de on altı sene müderrislik yapmıştır. Libya'da bulunduğu dönemde halkın Kâlûn (ö. 220/835) rivayetini takip etmeleri sebebiyle *et-Tarîku'l-me'mûn ilâ usûli rivâyeti Kâlûn min tarîkiş-Şâtibiyye* adlı eserini kaleme almıştır. Ayrıca bu dönemde Abdülazîz ez-Zeyyât (ö. 1424/2003) ile tanışan Mersafî, hocasından *Şâtibiyye*, *Dürre* ve *Tayyibe* tarikine göre kıraat okumuştur. 1977 yılında Libya'dan ayrılıp Medine'ye giden Mersafî, el-Câmî'atü'l-İslâmiyye Külliyyetü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye'ye araştırma görevlisi olarak atanmıştır.⁷ Fakültede görev yaptığı esnada *Hidâyetü'l-kâri' ilâ tecvîdi kelâmî'l-Bârî* adlı tecvîd eserini yazan Mersafî'ye bunun üzerine günümüzdeki ismiyle "Doktor Öğretim Üyesi" unvanı verilmiş ve aynı zamanda kendisi Suudi Arabistan'da Mushaf basım heyeti üyeliğine seçilmiştir. Mersafî yoğun ilmi çalışmalarının yanında evinde de kıraat dersleri vermiştir. Bu özel derslere öğrencilerinin yanı sıra fakültesinden bazı hocalar da katılmıştır. Fazlaca öğrencisi olması sebebiyle evi her gün dolup taşan Mersafî yemek yediği esnada dahi ders dinlemiş, hatta ağır hastalık geçirdiği dönemlerde de hiçbir öğrencisini reddetmemiş, ders vermeye devam etmiştir. 25 Ocak 1989 yılında Medine'de vefat etmiştir.⁸

1.2. Eserleri

et-Tarîku'l-me'mûn ilâ usûli rivâyeti Kâlûn min tarîkiş-Şâtibiyye, *Hidâyetü'l-kâri' ilâ tecvîdi kelâmî'l-Bârî* ve *el-İdğâm fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve mezâhibü'l-eimmeti'l-aşra fîhi min tarîki't-Tayyibe* adlı üç eser kaleme alan Mersafî *Şerhu'd-Dürreti'l-mudîyye* adlı bir şerh yazmıştır. Mersafî'nin *ed-Dürretü'l-mudîyye* üzerine yazdığı şerhi etraflıca ele alınacağından bu başlık altında *et-Tarîku'l-me'mûn* ve *Hidâyetü'l-kâri'* adlı iki eser hakkında genel bilgiler verilecektir. Onun *Hidâyetü'l-kâri'*de atıf yaptığı⁹ *el-İdğâm fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eseri ise hâlen basılmamıştır.

1.2.1. *et-Tarîku'l-Me'mûn ilâ Usûli Rivâyeti Kâlûn min Tarîkiş-Şâtibiyye*

Mersafî, Libya halkının Kâlûn rivayetini takip etmeleri sebebiyle *et-Tarîku'l-me'mûn ilâ usûli rivâyeti Kâlûn min tarîkiş-Şâtibiyye* adlı eserini kaleme almış ve eserini, adından da anlaşılacağı üzere *Şâtibiyye* tarikine¹⁰ göre yazmıştır. O, eserinde Kâlûn rivayetiyle ilgili sadece usûl bilgilerine yer vermiş, ferşü'l-hurûf ile alakalı bilgileri kapsam dışı bırakmıştır. Müellif bu çalışmada Kâlûn'a dair usûl bilgilerine ek olarak bazen temel tecvîd meselelerine, bazen on kıraat imamının ittifak ettiği hususlara bazen de tahrîrâtla ilgili konulara yer vermiştir.¹¹ Kitap; mukaddime, on yedi bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.¹²

6 Mar'aşlı, *İkdü'l-cevher*, II, 1954.

7 Zübeyrî v.dğr., *el-Mevsû'atü'l-müyessera*, III, 1261.

8 Zübeyrî v.dğr., *el-Mevsû'atü'l-müyessera*, III, 1262; Mersafî, *Hidâyetü'l-kâri'*, I, 7-11; Mesellâti, *ed-Dürru'l-mesûn*, s. 9-15.

9 Mersafî, *Hidâyetü'l-kâri'*, I, 234 (dp. 9).

10 Şâtibiyye tarîki; İmam Şâtîbî'nin *Hirzû'l-emânî ve vehü't-tehânî* adlı manzum eserinin kıraat tedrisatında takip edilmesine verilen isimdir (Akdemir, *Kıraat İlmi*, s. 104).

11 Mesellâti, *ed-Dürru'l-mesûn*, s. 23-4.

12 Fihrist için bk. Mesellâti, *ed-Dürru'l-mesûn*, s. 360-8.

1.2.2. *Hidâyetü'l-Kâri' ilâ Tecvîdi Kelâmi'l-Bârî*

Mersafî, Libya'da bulunduğu esnada kaleme aldığı *Tarîku'l-murîd ilâ ilmi't-tecvîd* adlı eserinin kapsamını ilmî birikimini ortaya koymak suretiyle genişleterek *Hidâyetü'l-kâri' ilâ tecvîdi kelâmi'l-Bârî* adlı kapsamlı eserini ortaya çıkarmıştır.¹³ Kitabında tecvîd ilmine taluk eden hemen her konuya yer verip bunları kolay bir üslupla ve etraflıca sunan müellif, Medine'de görev yaptığı esnada eserine son hâlini vermiştir. Mersafî'nin *Hidâyetü'l-kâri'* adlı eseri mukaddime ve yirmi bölümden oluşmaktadır.¹⁴

2. Kıraat İlminde Tahrîrât Ekolleri

Tahrîrât ilminin ortaya çıkışı genel anlamda Hz. Peygamber zamanına kadar götürülebilir. Zira her bir sahâbî Kur'an-ı Kerim'i Hz. Peygamber'den öğrendiği şekilde okumaya ve okutmaya gayret göstermiş, farklı okuyuşları kendi kıraatine dâhil etmemiştir.¹⁵ “Tarîk ve rivayetlerde ortaya çıkabilecek telif ve terkîblerin önlenmesini sağlamak”¹⁶ şeklinde tanımlanan tahrîrât ilminin özel anlamda ne zaman ortaya çıktığına gelince bu konu hakkında farklı görüşler dillendirilmiştir.¹⁷ Ancak İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserlerinde tahrîrâtla ilgili konulara sıkça yer vermesi¹⁸ ve *el-Mesâilü't-Tebrîziyye* adlı eserinde ele aldığı konuların büyük çoğunluğunun tahrîrâtla alakalı olması,¹⁹ onun tahrîrât geleneğinin başlamasındaki yerini ortaya koyar.²⁰ Terim anlamını İbnü'l-Cezerî'den sonra kazanan tahrîrât ilminde farklı görüşlerin ortaya çıkması bazı âlimlerin onun tahrîrâtla ilgili görüşlerine katılmamasıyla başlamıştır. Bu bağlamda Yusuf Efendizâde'nin (ö. 1167/1754), Nüveyrî'nin (ö. 857/1453) *Tayyibetü'n-Neşr* üzerine yazdığı şerhteki bazı vecihleri kabul etmemesi, İbnü'l-Cezerî'nin çizgisinden ilk farklılaşma olarak değerlendirilmiştir.²¹ Yusuf Efendizâde'nin bu tavrıyla beraber tahrîrât ilmine konu olan meseleler daha geniş çaplı ele alınmaya çalışılmış ve tahrîrâtla alakalı ekoller teşekkül etmeye başlamıştır. Nitekim ortaya çıkan ekolleri iki başlık altında ele almak mümkündür.

13 Mesellâti, *ed-Dürü'l-mesûn*, s. 15.

14 Fihrist için bk. Mersafî, *Hidâyetü'l-kâri'*, II, 833-58.

15 Gâde, *Muğni'l-kurrâ*, s. 14.

16 Eskâtî, *Ecvibetü'l-mesâilü'l-müşkilât*, s. 13.

17 Bu hususla alakalı farklı görüşler için bk. Halicî, *Şerhu Mukarribi't-tahrîr*, s. 50 (naşirin önsözü); Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi”, s. 90.

18 Bazı örnekler için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 880 vd.; İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, s. 13 (123. beyit).

19 Bazı örnekler için bk. İbnü'l-Cezerî, *el-Mesâilü't-Tebrîziyye*, s. 84, 87, 116.

20 Gâde, *Muğni'l-kurrâ*, s. 16; Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûri*, 138; Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi”, s. 89.

21 Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi”, s. 102.

2.1. Mansûrî Ekolü

Ali b. Süleyman el-Mansûrî'ye nispet edilen bu ekolün özellikleri genellikle İbnü'l-Cezerî'nin tahrîrât anlayışının dışına çıkmamak, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'de verdiği tafsîlî kaynaklara itibar etmek ve onun eserinde zikrettiği icmâlî kaynaklardan aktardığı bilgileri de -İbnü'l-Cezerî bu kaynaklardan tarîk almamış olsa da- dikkate almaktır. Mansûrî ekolü, izlemiş olduğu bu yöntem sebebiyle "ruhsat ehli" olarak tanınmıştır.²² Mansûrî ekolüne dair teliflere örnek olarak Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin *Tahrîru't-turuk ve'r-rivâyât fî'l-kırâât* ve *Hallü mücmelâti't-Tayyibe*,²³ Mustafa b. Ali Ömer el-Avfi el-Mihî'nin (ö. 1229/1813'ten sonra) *Fethu'l-Kerîmî'r-Rahmân fî tahrîri evcûhi'l-Kur'ân*, Muhammed b. Halil b. İbrahim et-Tabbâh'ın (ö. 1205/1790) *Hibetü'l-mennân fî tahrîri evcûhi'l-Kur'ân* ve Muhammed Hilâlî el-Ebyârî'nin (ö. 1915) *Gaysü'r-Rahmân şerhu Hibetü'l-mennân* adlı eserleri zikredilebilir.²⁴ Mansûrî ekolü günümüzde daha çok Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin kaleme aldığı *Tahrîru't-turuk ve Hallü mücmelâti't-Tayyibe* adlı eserleri üzerinden Tanta ve İskenderiye'de takip edilmektedir.²⁵

2.2. İzmîrî Ekolü

İzmîrî ekolü, Abdurrahman el-İzmîrî'nin hocası Yusuf Efendizâde'nin başlatmış olduğu tahrîrât ekolünü *Umdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân* ve *Bedâi'u'l-burhân alâ Umdeti'l-irfân* adlı eserleriyle daha belirgin hâle getirmesiyle ortaya çıkmıştır.²⁶ Bu ekolün takip ettiği usûl İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'de verdiği kaynaklara bizzat müracaat ederek o kaynaklardan hüküm çıkarmaya çalışmak, İbnü'l-Cezerî'nin eserinde verdiği kaynaklarla *en-Neşr* arasında tenakuz olduğu durumlarda o eserlerin içerdiği bilgileri dikkate almak ve İbnü'l-Cezerî'nin vermiş olduğu tafsîlî kaynakları dikkate alıp müellifin *en-Neşr*'in girişinde zikrettiği icmâlî kaynaklardan aktardığı bilgilere itibar etmemek şeklindedir. İzmîrî ekolü izlemiş olduğu bu yöntem nedeniyle "azimet ehli" olarak tanınmıştır.²⁷ İzmîrî ekolüne dair çalışmalara örnek olarak Yusuf Efendizâde'nin *el-İ'tilâf fî vücûhi'l-ihtilâf*,²⁸ Abdurrahman el-İzmîrî'nin *Umdetü'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân*, *Bedâi'u'l-burhân alâ Umdeti'l-irfân* ve *Tahrîru'n-Neşr: İthâfü'l-berara bi-mâ sekete anhü Neşru'l-aşera*, Ahmed el-Mütevelli'nin (ö. 1313/1895) *er-Ravdu'n-nadîr fî evcûhi'l-Kitâbi'l-mûnîr*, *Fethu'l-Kerîm fî tahrîri'l-Kur'âni'l-azîm*, Âmir Seyyid Osman (ö. 1987) ve arkadaşlarının *Tenkîhu Fethi'l-Kerîm fî tahrîri evcûhi'l-Kur'âni'l-azîm* adlı eserleri zikredilebilir.²⁹

22 Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", s. 102-3.

23 Her iki eser hakkında detaylı bilgi için bk. Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî*, 140-152.

24 Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, s. 93-4; Maşalı, "Kur'an Kıraatinde ve Kitabesinde Türkiye'nin Durumu", s. 10; Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", s. 96-102.

25 Osman v.dğr., *Tenkîhu Fethi'l-Kerîm*, s. 31 (naşirin önsözü).

26 Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", s. 104.

27 Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, s. 94.

28 Eser hakkında detaylı bilgi için bk. Öge, *Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri*, s. 75-77.

29 Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, s. 94-5; Maşalı, "Kur'an Kıraatinde ve Kitabesinde Türkiye'nin

İzmîrî ekolünün takipçilerinden Ahmed el-Mütevelli, hayatının ilk dönemlerinde İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eserinden çok etkilenmiş ve tahrîrât konusunda da onu takip etmiştir.³⁰ Ancak Mütevelli'nin bu tutumu İzmîrî'nin tahrîrât anlayışına muttali olmasıyla beraber değişmiş ve artık onu takip etmeye başlamıştır. Dahası artık İzmîrî ekolünü benimzediğini ifade eden lafızlar da kullanmıştır.³¹ Mütevelli, İzmîrî ekolünü takip ettiğini açıkça ifade etmesine rağmen bazı durumlarda farklı görüşler serdetmekten de geri durmamıştır. Bu durum sebebiyle Mütevelli'nin tahrîrâtındaki çizgisini müstakil ekol sayanlar olmuştur.³² İzmîrî ekolü günümüzde *Umdetü'l-irfân* ve *Bedâi'u'l-burhân* adlı iki eser üzerinden Türkiye ve Şam'da, Mütevelli ekolü ise *Fethü'l-Kerimi'r-Rahmân* ve *Tenkîhu Fethi'l-Kerîm* adlı eserler üzerinden Kahire'de takip edilmektedir.³³

3. ed-Dürretü'l-Mudıyye ile İlgili Yazılmış Tahrîrât Eserleri

Kıraat ilminin mihenk taşlarından İbnü'l-Cezerî, kendi dönemindeki kıraat algısının *et-Teysîr* ve *Hırzû'l-emânî* üzerine yoğunlaştığını ve neredeyse insanların tamamının bu iki eserin muhtevasını Kur'an saydığını şöyle ifade etmiştir:

Gayretlerin azaldığını, bu yüce ilmin temel sacayaklarının yok olmaya başladığını, kıraat ilmiyle iştilal eden imamların bu durumu kaldıracak, ihtilaf ve ittifak edilen kıraatleri tashih edecek gücünün olmadığını gördüm. Bütün bu sebeplerden meşhur kıraatlerin çoğu terkedildi, sahih rivayetlerin çoğu ise unutuldu. Hatta durum öyle bir hâl aldı ki neredeyse insanlar *et-Teysîr* ve *eş-Şâtibiyye*'nin içerdiği şeyleri Kur'an olarak addetti. Ayrıca insanlar o iki kitabın kıraate dair içerdiği şeyler haricinde bir şey de bilmiyorlardı. Ben de gözlemlemiş olduğum bu husus üzerine sahih kıraatleri tarif etmeyi ve meşhur olarak rivayet edilen makbul kıraatlerin üzerinde durmayı kendime bir görev addettim.³⁴

İbnü'l-Cezerî bu duruma istinaden kıraat birikiminin *et-Teysîr* ve *Hırzû'l-emânî*'nin içerdiği tariklerden ibaret olmadığını ortaya koymak için tarîk sayısı itibarıyla kapsamı çok daha geniş olan *en-Neşr* adlı eserini telif etmiş, sonrasında bu eserini *Tayyibetü'n-Neşr* adıyla manzum hâle getirmiştir. Ancak müellifin telif ettiği bu iki eser muhteva açısından kıraat ilmini tahsil eden öğrencilere ağır gelmiştir. Şöyle ki kıraat öğrencileri *et-Teysîr* ve *Hırzû'l-emânî* adlı eserlerde on dört rivayet üzerinden kıraatleri talim ederken İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* ve *Tayyibetü'n-Neşr* adlı eserlerinde yaklaşık bin tarikle karşı karşıya kalmışlardır. İbnü'l-Cezerî bu durumun farkına varmış olacak ki *et-Teysîr* üzerine *Tahbîru't-Teysîr fi'l-kırââti'l-eimmeti'l-aşr* adlı kitabını ve *Hırzû'l-emânî* üzerine de

Durumu", s. 10-1; Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", s. 96-102.

30 Dûserî, *el-İmâmü'l-Mütevelli*, s. 142.

31 Dûserî, *el-İmâmü'l-Mütevelli*, s. 149 vd.

32 Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi", s. 105.

33 Osman v.dğr., *Tenkîhu Fethi'l-Kerîm*, s. 31 (naşirin önsözü).

34 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 233.

ed-Dürretü'l-mudıyye fi'l-kırââti's-selâsi'l-merdıyye adlı nazmını yazarak *et-Teysîr* ve *Hırzû'l-emâni*'yi on kıraate tamamlamıştır.

Hangi zeminde yazıldığı yukarıda açıklanan *ed-Dürretü'l-mudıyye* adlı eserde İbnü'l-Cezerî, Ebû Ca'fer (ö. 130/747) kıraati için Nâfi' (ö. 169/785) kıraatini, Ya'kûb kıraati için Ebû Amr kıraatini, Halef (ö. 229/844) kıraati için de Hamza kıraatini esas almıştır.³⁵ Yani İbnü'l-Cezerî bu eserinde, Ebû Ca'fer'in Nâfi'ye, Ya'kûb'un Ebû Amr'a, Halef'in Hamza'ya ittifak ettiği yerlerde herhangi bir şey zikretmemiş, sadece ihtilaf ettiği yerlere işaret etmiştir.³⁶

ed-Dürretü'l-mudıyye yedi kıraati on kıraate tamamlamak için yazılan mütemmime tarzı eserler arasında ön plana çıkmıştır.³⁷ İbnü'l-Cezerî'nin bu eserinin içerdiği tarikler oldukça sınırlıdır ve bu sebeple *ed-Dürretü'l-mudıyye* üzerine kaleme alınmış tahrîrât eserlerinin sayısı da azdır.³⁸ *ed-Dürretü'l-mudıyye* hakkında tahrîrât içeren eserler şunlardır: Abdülfettâh el-Pâlûvî'nin (ö. 1183/1769'dan sonra) *Zübdetü'l-irfân fi vücûhi'l-Kur'an*'ı, Muhammed Emin Efendi'nin (ö. 1275/1856) *Umdetü'l-hullân fi idâhi Zübdeti'l-irfân*'ı, İbrahim b. Ali Şehâse es-Semennûdî'nin (ö. 2008) *Devâ'u'l-meserra fi'l-evcûhi'l-aşriyyeti'l-muharrara min tarikayiş-Şâtbiyye ve'd-Dürre'si*, Muhammed Hilâli el-Ebyârî'nin *Tenkîhu nazmi'd-Dürre'si* ve Muhammed b. İbrahim Âl-i Vekîl'in *el-Fevâid ve't-tahrîrât alâ metni'd-Dürreti'l-mudıyye'si*.

4. Abdülfettâh el-Mersafî'nin *Şerhu'd-Dürreti'l-Mudıyye* Adlı Eserinde Takip Ettiği Yöntem ve Tahrîrâtla Alakalı Değerlendirmeleri

4.1. Müellifin Eserde Takip Ettiği Yöntem

Mersafî, mütemmime kıraatleri için kaleme alınmış *ed-Dürretü'l-mudıyye* adlı eserin şerhinde yedi kıraatle alakalı tamamlayıcı bilgilere yer vermiş ve on kıraat imamının ittifak veya ihtilaf ettiği yerleri gruplandırarak açıklamıştır. Nitekim eserin 13. beytinin konusu olan mim-i cem' ile ilgili bazı açıklamalara yer vermiş ve on kıraat imamının bu husustaki eda keyfiyetini üç grupta ele alıp özetlemiştir. Yazarın bu husustaki ifadeleri şöyledir:

Biraz önce işaret ettiğimiz mim-i cem' ile ilgili Arap dilinde üç lehçe vardır ve bu üç lehçe de mütevatir kıraatlerde mevcuttur:

1. Mim-i cem'in dammesinin vâv (و) harfiyle sılası: Bu kıraat; İbn Kesîr, Ebû Ca'fer ve Kâlûn'un (iki vechinden biri) kıraatidir.
2. Mim-i cem'in mutlak olarak iskânı: Bu kıraat bir önceki kısımda zikredilmeyen kıraat imamlarının kıraatidir. [Kâlûn'un da ikinci vechidir.]

35 İbnü'l-Cezerî, *ed-Dürretü'l-mudıyye*, s. 1 (7. beyit).

36 İbnü'l-Cezerî, *ed-Dürretü'l-mudıyye*, s. 1 (8. beyit).

37 Gökdemir, "Kıraat Eğitiminde Ali b. Süleyman el-Mansûri Öncesi Mısır Tarikinin Arka Planı: Biyografik Bir İnceleme", s. 186.

38 Dûserî, *el-İmâmü'l-Mütevelli*, s. 335 (dp. 1).

3. Mim-i cem'in sonrasında hemze-i kat'ın bulunması hâlinde mim-i cem'in dammesi-nin vâv (و) harfiyle sılası: Bu kıraat Verş rivayetinin kıraatidir.³⁹

Müellif bazı kıraat âlimlerinin eserlerinde yaptığı yanlış değerlendirmeleri tashih etmiştir. Örneğin Nüveyri'nin *Şerhu'd-Dürre* adlı eserinde ve Muhammed Emin Efendi'nin *Umdetül-hullân* adlı şerhinde "emâniyye" (أَمَانِيَّة) kelimesindeki yâ (ي) harfini mütakellim yâsı olarak değerlendirmelerinin sehiv olma olasılığını ifade ederek bu hatayı şu ifadelerle tashih etmiştir:

...Çünkü "emâniyye" (أَمَانِيَّة) kelimesindeki yâ (ي) harfi her iki âlimin de [Nüveyri ve Muhammed Emin Efendi] dediği gibi mütakellim yâsı değildir. Aksine çoğul yâsı olup, bu harf kelimenin lâmelfiline idğâm edilmiştir. Bu hususun açıklaması şöyle yapılabilir: Kelimenin kökü, "ümniyyetun" (أَمْنِيَّة) olup "uf'ûletun" (أَفْعُولَةٌ) veznindedir ve "efâ'il" (أَفَاعِيلُ) kalıbıyla çoğul hâle getirilir. Bu durumda birinci yâ (ي) harfi "efâ'il" kalıbının yâsı, ikinci (ي) yâ harfi ise kelimenin son harfidir. Bu durumda birinci yâ (ي) harfi, ikinci yâ (ي) harfine idğâm edilmiş ve kelime "emâniyye" (أَمَانِيَّة) olmuştur. İşte bu nedenle "emâniyye" (أَمَانِيَّة) kelimesindeki yâ (ي) harfi, mütakellim yâsı değildir ve bundan dolayı bu kelimenin sonuna -her ne kadar fethalı ve şeddeli olsa da- Ya'küb kıraati için hâ-i sekt dâhil olmaz.⁴⁰

Mersafi kıraatlerin hangi lehçelerden olduğuna yer vermeye çalışmıştır. Nitekim Ruveys'in (ö. 238/852) sırât (صِرَاطٌ) kelimesini sîn (س) harfiyle okuduğunu ifade ettikten sonra kelimenin sâd ile okunuşunun Kureyş lehçesi olduğunu belirtmiştir.⁴¹ Yine o kıraatlerin tevcihi hususunda şiiirlerle istişhâd etmiştir. Örneğin mim-i cem'in bazı Arap kabileleri tarafından sılalı okunduğu belirtmek için İmru'ül-Kays'ın (ö. 540 civarında) "أَمْرُحُ خِيَامُهُمْ أُمُّ عَشْرُ أُمِّ - Onlar çadırlarını Necid'e ya da Gavr'a mı [kurdular ki] senin kalbin onların peşine sürüklenmiş gidiyor"⁴² şiirine atıfta bulunmuştur.⁴³ Ayrıca müellif tahrîrâtla ilgili çeşitli değerlendirmelere yer vermiştir.

4.2. Müellifin Tahrîrâtla Alakalı Değerlendirmeleri

Mersafi'nin *ed-Dürretü'l-mudiyye* üzerine kaleme aldığı şerhin en önemli hususiyeti tahrîrâta konu olan meselelerle hakkında etraflıca değerlendirmeler içermesidir. Mersafi, tahrîrâtla ilgili değerlendirmelerini "mücmel ifadeleri tafsilatlandırarak, mutlak ifadeleri takyit ederek, tarihleri netleştirerek, rivayetleri ayırt ederek" yapmıştır.⁴⁴ Şimdi, müelli-

39 Mersafi, *Şerhu'd-Dürretü'l-mudiyye*, s. 46. Diğer örnekler için bk. s. 40, 66, 69, 77, 93-4.

40 Mersafi, *Şerhu'd-Dürretü'l-mudiyye*, s. 152-3. Diğer örnekler için bk. s. 59, 150, 156-7, 184.

41 Örnekler için bk. Mersafi, *Şerhu'd-Dürretü'l-mudiyye*, s. 41, 43, 46-7, 86-7, 133, 142.

42 "Marh" Necid bölgesinde yetişen bir badiye ağacıdır. "Uşar" ise Gavr (Ürdün vadisi) bölgesinde yetişen bir badiye ağacıdır. Bu sebeple şair "marh" kelimesiyle Necid bölgesini, "uşar" kelimesiyle de Gavr bölgesini kastetmiştir (İmru'ül-Kays, *Divânü İmru'ül-Kays*, s. 155).

43 Mersafi, *Şerhu'd-Dürretü'l-mudiyye*, s. 47. Diğer örnekler için bk. s. 63, 87, 146, 151-2, 171.

44 Mersafi, *Şerhu'd-Dürretü'l-mudiyye*, s. 9 (naşirin önsözü).

fin *Şerhu'd-Dürreti'l-mudîyye* adlı eserinin usûl kısmında tahrîrâta dair serdettiği görüşler incelenecek ve Mersafî'nin bu değerlendirmeleri üzerinden hangi ekole yakın olduğu okunmaya çalışılacaktır.

4.2.1. Halef Kıraatinde Sekte Konusu

Halef kıraatının İshak (ö. 286/899) ve İdris (ö. 292/904) olmak üzere iki rivayeti vardır. Halef'in İshak rivayeti için sakın sahih harften sonra gelen hemzede, "şey'ün" (شَيْءٌ) kelimesinde ve lââm-ı tarifli kelimelerde sekte⁴⁵ olmadığı konusunda ittifak edilmiştir. Ama aynı durum onun İdris rivayeti için söz konusu değildir. Zira bazı âlimler İbnü'l-Cezerî'nin hem *Tahbîru't-Teyşir* hem de *ed-Dürretü'l-mudîyye*'de İdris rivayeti için Katî'î (ö. 368/978) tarîkinin yanı sıra Muttavvî'î (ö. 371/981) tarîkine de yer vermesini ele almış ve Muttavvî'î tarîkine göre sakın sahih harften sonra gelen hemzede, "şey'ün" (شَيْءٌ) kelimesinde ve lââm-ı tarifli kelimelerde sekte vechinin yapıldığını ifade etmişlerdir. Nitekim Ali b. Muhammed ed-Dabbâ' (ö. 1961) *el-Behcetü'l-merdıyye* adlı şerhinde İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-mudîyye*'de sekteye yer vermemesine işaret edip bu durumun Halef'in râvisi İdris'in iki tarîkinden biri olan Katî'î için geçerli olduğunu ifade etmiştir. O, İdris'in diğer tarîki olan Muttavvî'î'den ise sakın sahih harften sonra gelen hemzede, "şey'ün" (شَيْءٌ) kelimesinde ve lââm-ı tarifli kelimelerde sekte vechinin vârid olduğunu söylemiştir.⁴⁶ Bu durumda İdris rivayetinin Muttavvî'î tarîkinde sakın sahih harften sonra gelen hemzede, "şey'ün" (شَيْءٌ) kelimesinde ve lââm-ı tarifli kelimelerde sekte vechinin vârid olduğunu düşünenlere göre İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teyşir* ve *ed-Dürretü'l-mudîyye*'de Katî'î ve Muttavvî'î tarîklerine yer vermesi yeterlidir; ayrıca sekte vechini zikretmesine gerek yoktur. Ancak İbnü'l-Cezerî, *Tahbîru't-Teyşir* ve *ed-Dürretü'l-mudîyye*'de İdris rivayeti için Katî'î ve Muttavvî'î tarîklerine yer vermişse de hiçbiri için sekte vechini zikretmemiştir. Hatta o, *ed-Dürretü'l-mudîyye* adlı eserinin 37. beytinde bu hususu açıklarken Halef kıraati için "[Halef] Sekte yapmamıştır"⁴⁷ ibaresini kullanarak İshak rivayetiyle beraber İdris rivayetinin de sakın sahih harften sonra gelen hemzeyi, "şey'ün" (شَيْءٌ) kelimesini ve lââm-ı tarifli kelimeleri sektesiz okuduğunu ifade etmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin çizgisini takip edenler de benzer değerlendirmeler yapmışlardır. Örneğin ilk dönem *Dürre* şarihlerinden Osman ez-Zebîdî (ö. 848/1445) *el-İdâh alâ metni'd-Dürre*'sinde, Nüveyrî *Şerhu'd-Dürreti'l-mudîyye* adlı eserinde, son dönem *Dürre* şarihlerinden Muhammed b. el-Hasan el-Münîr es-Semennûdî (ö. 1199/1785) *Şerhu'l-İmâm es-Semennûdî alâ metni'd-Dürre*'sinde, Abdülfeftâh el-Kâdî (ö. 1982) *el-İdâh li-metni'd-Dürre* adlı şerhinde ve İhâb Fikrî *Takrîbü'd-Dürre*'de Halef'in, zikri geçen her üç kısımda sektesiz okuduğunu ifade etmiştir.⁴⁸

45 "Kur'an tilâveti esnasında devam niyetiyle iki kelime arasını nefessiz olarak vakıf süresinden daha az olacak şekilde kesmektir" (Akdemir, *Tecvid-i Mâhir*, s. 196).

46 Dabbâ', *el-Behcetü'l-merdıyye*, s. 55-6.

47 İbnü'l-Cezerî, *ed-Dürretü'l-mudîyye*, s. 4 (37. beyit).

48 Zebîdî, *el-İdâh*, s. 140-1; Nüveyrî, *Şerhu'd-Dürreti'l-mudîyye*, s. 94; Semennûdî, *Şerh*, s. 54-5; Ebyârî, "Tenkîhu nazmî'd-Dürre", s. 186 (40. beyit); Kâdî, *el-İdâh*, s. 49; Fikrî, *Takrîbü'd-Dürre*, s. 30.

Mersafi'yi mezkûr gruplardan ilkinde değerlendirmek mümkündür. Zira müellif, Dabâ'nın ifade ettiği gibi İdris rivayetinin Muttavvî'î tarîkine göre sekte vechinin *ed-Dürretü'l-mudıyye*'de mevcut olduğunu belirtmiş,⁴⁹ İdris rivayeti için sakın sahih harften sonra gelen hemzede, “şey'ün” (شَيْءٌ) kelimesinde ve lâm-ı tarifli kelimelerde sekte vechini hem okuduğunu hem de okuttuğunu açıkça ifade etmiştir.⁵⁰ Mersafi ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teysîr* ve *ed-Dürretü'l-mudıyye*'de sekte vechine yer vermemesinin sıkıntı olmadığını, aksine Katî'î ve Muttavvî'nin *ed-Dürretü'l-mudıyye*'nin tarîki olmasının yeterli olacağını ifade etmiştir.⁵¹ Müellif, daha sonra Mütevellî'den aktardığı bölümlerle bu hususu perçinlemeye çalışmıştır. Mütevellî ise bu durumu ele alırken önce *Tahbîru't-Teysîr*'den nakille Katî'î ve Muttavvî'nin *ed-Dürretü'l-mudıyye*'nin tarîki olduğunu tespit etmeye çalışmış ve İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teysîr*'deki “...Katî'î ve Muttavvî'î İdris'ten okumuştur”⁵² ifadelerine yer vermiştir. Mütevellî, yaptığı bu aktarımın ardından “[*Tahbîru't-Teysîr*'deki ifadelerden anlaşıldığı üzere] Katî'î ve Muttavvî'î *Tahbîru't-Teysîr* ve *ed-Dürretü'l-mudıyye*'nin tarîkidir”⁵³ ifadelerini kullanmıştır.

Mersafi, Mütevellî'den iktibasla İdris'in *ed-Dürretü'l-mudıyye*'de Katî'î ve Muttavvî'î olmak üzere iki tarîkinin olduğunu ve sekte vechinin Muttavvî'î tarîkiyle *ed-Dürretü'l-mudıyye*'de yer aldığını açıklamaya çalışmıştır.⁵⁴ Mersafi, bu tutumuyla azimet ehli olduğunu ve İzmîrî-Mütevellî çizgisini takip ettiğini ortaya koymuştur.

4.2.2. Halef Kıraatinde “Fırkın” (فِرْق) Kelimesinin Okunuşu

“Fırkın” (فِرْق)⁵⁵ kelimesindeki okunuş farklılığını vasl ve vakf hâli olmak üzere iki şekilde değerlendirmek gerekmektedir. Zira bu kelime üzerinde vakfedildiği takdirde tüm kıraat imamları için râ (ر) harfinde sadece tefhîm vechi söz konusuysen⁵⁶ vasl hâlinde durum değişmektedir. *Teysîr* tarîkine göre râ (ر) harfinde sadece tefhîm vechi,⁵⁷ *Şâtıbiyye* tarîkine göre terkîk ve tefhîm vechi vardır. Şâtıbî “fırkın” (فِرْق) kelimesindeki râ (ر) harfi için terkîk vechini *et-Teysîr* üzerine ilave etmiştir.⁵⁸ İbnü'l-Cezerî de *Tahbîru't-Teysîr* adlı eserinde on kıraat imamı için *-et-Teysîr*'de olduğu gibi- “fırkın” (فِرْق) kelimesindeki râ (ر) harfinin tefhîm vechini almıştır.⁵⁹ *Dürre* tarîkine göre Halef'in “fırkın” (فِرْق) kelimesindeki râ (ر) harfini vasl hâlinde tefhîmle mi yoksa terkikle mi okuduğu hakkındaki ihtilaf İbnü'l-Cezerî'nin

49 Mersafi, *Şerhu'd-Dürreti'l-mudıyye*, s. 120.

50 Mersafi, *Şerhu'd-Dürreti'l-mudıyye*, s. 122.

51 Mersafi, *Şerhu'd-Dürreti'l-mudıyye*, s. 118-9.

52 İbnü'l-Cezerî, *Tahbîru't-Teysîr*, s. 190.

53 Mütevellî, *er-Ravdu'n-nadîr*, s. 493-4.

54 Mersafi, *Şerhu'd-Dürreti'l-mudıyye*, s. 119-122.

55 26/eş-Şu'arâ: 63.

56 Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'ân*, s. 158; Akdemir, *Tecvid-i Mâhir*, s. 177.

57 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, III, 1815.

58 Şâtıbî, *Hırzû'l-emânî*, s. 36 (351. beyit); İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, III, 1815.

59 İbnü'l-Cezerî, *Tahbîru't-Teysîr*, s. 267.

ed-Dürretü'l-mudîyye'de "firkin" (فِرْق) kelimesine değinmemiş olmasından kaynaklanır. Zira İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-mudîyye*'de izlemiş olduğu yöntem binaen bu husus hakkında bir şey belirtmemiş olması onun Şâtübî'ye uyararak Halef kıraati için "firkin" (فِرْق) kelimesinde iki veche yer verdiği anlamına gelir.⁶⁰ Dolayısıyla *Dürre* tarîkine göre "firkin" (فِرْق) kelimesindeki râ (ر) harfinin tefhîm ve terkîk olmak üzere iki vechinin olduğunu savunanlar, İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-mudîyye*'de Şâtübî'ye uyararak aksi bir şey ifade etmemesini esas alırken⁶¹ "firkin" (فِرْق) kelimesindeki râ (ر) harfinde sadece tefhîm vechinin olduğunu savunanlar ise *Tahbîru't-Teysîr*'in *ed-Dürretü'l-mudîyye*'nin aslı olduğu gerekçesiyle İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teysîr* adlı eserindeki tefhîm vechini esas almışlardır.⁶²

Mersafî, Halef'in *Dürre* tarîkine göre sakin sahih harften sonra gelen hemzede, "şey'ün" (شَيْءٌ) kelimesinde ve lâm-ı tarifli kelimelerde sekteyle okuyup okumadığını ele aldıktan sonra bu kez Halef'in "firkin" (فِرْق) kelimesindeki râ (ر) harfini vasl hâlinde tefhîmle mi yoksa terkikle mi okuduğu hususunu irdelemiştir. Müellif, bu husustaki değerlendirmelerine geçmeden önce Mütevellî'nin *er-Ravdu'n-nadîr*'deki açıklamalarına yer vermiştir. *er-Ravdu'n-nadîr* sahibi ise *Tahbîru't-Teysîr*'de "firkin" (فِرْق) kelimesindeki râ (ر) harfi için terkîk vechinin ele alınmamasının üzerine durmuştur.⁶³ Sonuç olarak Mersafî, Mütevellî gibi *Tahbîru't-Teysîr*'in *ed-Dürretü'l-mudîyye*'nin aslı olduğu gerekçesini ön plana çıkararak "firkin" (فِرْق) kelimesindeki râ (ر) harfinde sadece tefhîm vechinin olduğunu ifade etmiştir. O, mezkûr görüşünü şöyle dile getirmiştir:

İmam Şâtübî - Allah ondan razı olsun- yedi kıraat imamı için "firkin" (فِرْق) kelimesindeki râ (ر) harfinde iki vecih zikretmiştir dersin ben şöyle derim: Şâtübî'nin *Hirzû'l-emânî*'de "firkin" (فِرْق) kelimesindeki râ (ر) harfi için yer verdiği terkîk vechi, bu kitabın aslı olan *et-Teysîr*'e yapılan ziyadedir. Ebû Amr ed-Dânî bu vechi *et-Teysîr*'e almamıştır. *Hirzû'l-emânî*'yi okuyan hemen herkes bilir ki Şâtübî *et-Teysîr* üzerine nice eklemeler yapmıştır. -Bu hususla alakalı bilgi sahibi olmak için *Hirzû'l-emânî*'nin şarihlerini dikkatlice oku.- Bu ziyade sahih bir ziyadedir ve ümmet tarafından kabul edilmiştir. Biz de bu şekilde okuduk ve okutuyoruz. Bu hususu iyice anlamak için dikkatlice düşün.

Sözün özüne gelince "firkin" (فِرْق) kelimesindeki râ (ر) harfi için Şâtübî'ye tarîkine göre iki vecih vardır. *Teysîr* tarihinde ise sadece tefhîm vechi vardır. *Tahbîru't-Teysîr*'de yer alan on kıraat imamı için sadece tefhîm vechi olduğu gibi *Dürre* tarîkinin içerdiği üç kıraat için de durum böyledir.⁶⁴

Burada işaret edilmesi gereken diğer bir husus, üzerinde durduğumuz konu hakkında İzmirî'nin, Mütevellî ve Mersafî gibi düşünmemesidir. Aksine o, *Dürre* tarîkenden de

60 İbnü'l-Cezerî, *ed-Dürretü'l-mudîyye*, s. 1 (8. beyit); Zebîdî, *el-İdâh*, s. 103-4.

61 Örneğin bk. Zebîdî, *el-İdâh*, s. 154; Dabbâ', *el-Behcetü'l-merdıyye*, s. 65; Hârûf, *et-Teshîl*, s. 370; Fikrî, *Takribü'd-Dürre*, s. 191.

62 Örneğin bk. Mütevellî, *er-Ravdu'n-nadîr*, s. 495.

63 Mütevellî, *er-Ravdu'n-nadîr*, s. 495.

64 Mersafî, *Şerhu'd-Dürreti'l-mudîyye*, s. 123.

Tahbîru't-Teysîr'den de "fırkın" (فَرْقٍ) kelimesindeki râ (ر) harfi için terkîk vechinin olduğunu zikretmiştir. İzmîrî'nin bu husustaki açıklamaları şöyledir:

Halef'in râvisi İdris için "fırkın" (فَرْقٍ) kelimesinde üç vechi vardır. Birincisi Katî'î tarîkine göre tefhîmle beraber adem-i sekte, ikincisi Muttavvî'î, eş-Şattî [ö. 370/980 civarında] ve İbn Bûyân [ö. 344/955] tarîkine göre tefhîmle beraber sekte, üçüncüsü ise *Dürre* ve *Tahbîr* tarîkine göre terkîkle beraber adem-i sekte vechidir.⁶⁵

İzmîrî'nin "fırkın" (فَرْقٍ) kelimesindeki râ (ر) harfinin terkîk vechi için *ed-Dürretü'l-mu-diyye*'ye ek olarak *Tahbîru't-Teysîr*'e de yer vermesi üzerinde durulmalıdır. Zira daha önce de belirtildiği üzere İbnü'l-Cezerî *Tahbîru't-Teysîr* adlı eserinde "fırkın" (فَرْقٍ) kelimesindeki râ (ر) harfi için terkîk vechini zikretmemiştir.⁶⁶ Bu nedenle olsa gerek Mütevellî, İzmîrî'nin yukarıda verilen değerlendirmelerini "Tahbîr'e göre bütün kıraat imamları için sadece tefhîm vechi vardır" diyerek eleştirmiş ve İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teysîr*'de verdiği pasajla kendi ifadelerini desteklemiştir.⁶⁷ Özetle Mütevellî ve Mersafî'ye göre *Dürre*'de Halef kıraatinde "fırkın" (فَرْقٍ) kelimesindeki râ (ر) harfi için sadece tefhîm vechi, İzmîrî'ye göre ise hem tefhîm hem terkîk vechi yer almaktadır.

İdris rivayetinde sakın sahih harften sonra gelen hemzede, "şey'ün" (شَيْءٍ) kelimesinde ve lâm-ı tarifli kelimelerde sekte yapıldığı ve yapılmadığı durumlarda "fırkın" (فَرْقٍ) kelimesindeki râ (ر) harfinin nasıl okunduğuna gelince Mütevellî ve Mersafî'nin bu konudaki uygulamaları şöyledir:

1. İdris rivayetinin Katî'î tarîkinde sakın sahih harften sonra gelen hemzede, "şey'ün" (شَيْءٍ) kelimesinde ve lâm-ı tarifli kelimelerde adem-i sekte yapıldığında "fırkın" (فَرْقٍ) kelimesindeki râ (ر) harfi için tefhîm vechi uygulanır.

2. İdris rivayetinin Muttavvî'î tarîkinde ise sakın sahih harften sonra gelen hemzede, "şey'ün" (شَيْءٍ) kelimesinde ve lâm-ı tarifli kelimelerde sekte yapıldığında "fırkın" (فَرْقٍ) kelimesindeki râ (ر) harfi için tefhîm vechi uygulanır.

İzmîrî ise bu iki vechi ek olarak sahih harften sonra gelen hemzede, "şey'ün" (شَيْءٍ) kelimesinde ve lâm-ı tarifli kelimelerde adem-i sekte yapıldığı takdirde -ki bu İdris rivayetinin Katî'î tarîki için geçerlidir- "fırkın" (فَرْقٍ) kelimesindeki râ (ر) harfinin terkîkle de okunabileceğine yer vermiştir.⁶⁸ Görüldüğü üzere Mersafî, eserinde yer verdiği bu görüşler ve değerlendirmelerle beraber azimet ehli olduğunu ve bu konu özelinde Mütevellî çizgisini takip ettiğini izhar etmektedir.

65 İzmîrî, *Bedâi'u'l-burhân*, s. 288.

66 İbnü'l-Cezerî, *Tahbîru't-Teysîr*, s. 267.

67 Mütevellî, *er-Ravdu'n-nadîr*, s. 495.

68 İzmîrî, *Bedâi'u'l-burhân*, s. 288.

4.2.3. Ya'kûb Kıraatinde Hâ-i Sekt Meselesi

Hâ-i sekt⁶⁹ Ya'kûb kıraatine özel bir uygulama olan ve bazı kelimelerin sonuna vakf hâlinde eklenen he (ه) harfidir. Hâ-i sekt bir kelimenin sonuna şu dört durumda dâhil olur:

1. Sonunda elif harfi hazfedilmiş mâ-i istifhâmiyelerin bulunduğu soru isimlerinde: لِمَ، مِمَّ، وَعَمَّ örneklerinde olduğu gibi.

2. Müfred müzekker gâib ve müfred müennes gâibeye ait zamirin bulunduğu munfasıl zamirlerde: هُوَ، هِيَ örneklerinde olduğu gibi.

3. Cem'î müennes gâibenin sonuna şeddeli nûn (ن) harfinin bitiştği kelimelerde: إِحْدَاهُنَّ حَمْلَهُنَّ، وَلَهُنَّ، وَمِنْهُنَّ örneklerinde olduğu gibi.

4. Mütেকellime delalet eden şeddeli yâ (ي) harfinin vuku bulduğu kelimelerde: بِمُضَرِّجِيٍّ، عَلِيٍّ، إِلَيَّ örneklerinde olduğu gibi.⁷⁰

Mezkûr dört kuraldan herhangi birine uymadığı hâlde sonuna hâ-i sekt eklenen bazı istisna kelimeler de vardır. İbnü'l-Cezerî *Tahbîru't-Teysîr*'de "İnnehü min keydikünn" (إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ)⁷¹ ayetindeki "keydikünn" (كَيْدِكُنَّ) kelimesini bu bağlamda zikretmiştir.⁷² Bu sebeple *Tahbîr* tarîkine göre "keydikünn" (كَيْدِكُنَّ) kelimesinin sonuna hâ-i sekt ekleneceği hususunda ittifak vardır. Ancak bu ittifak *ed-Dürretü'l-mudîyye*'de görülmez. Şöyle ki İbnü'l-Cezerî *ed-Dürretü'l-mudîyye*'de (كَيْدِكُنَّ) kelimesine vakf hâlinde hâ-i sekt ile ilgili bir değerlendirmede bulunmamıştır. Onun bu hususta *ed-Dürretü'l-mudîyye*'de bir değerlendirme yapmamış olması *Dürre* tarîkine göre (كَيْدِكُنَّ) kelimesinin sonuna hâ-i sekin eklendiği vechi almadığı anlamına gelir. Şayet o, *Dürre* tarîkine göre de (كَيْدِكُنَّ) kelimesinin sonuna hâ-i sekin eklenmesine yer verecek olsaydı mutlaka bu hususu eserinde belirtirdi. Hâl böyle olunca *Dürre* tarîkine göre (كَيْدِكُنَّ) kelimesinin sonuna hâ-i sekt eklemenin mümkün olup olmadığı hususu tahrîrât ekollerince ele alınmış ve iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki Ya'kûb kıraati için *ed-Dürretü'l-mudîyye*'ye göre "keydikünn" (كَيْدِكُنَّ) kelimesine vakfen hâ-i sekin eklenmeyeceğini savunmuş ve bu hususta İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-mudîyye*'de "keydikünn" (كَيْدِكُنَّ) kelimesini istisna olarak zikretmemesini temel almıştır.⁷³ Ya'kûb kıraati için "keydikünn" (كَيْدِكُنَّ) kelimesine vakf hâlinde hâ-i sekin ekleneceğini savunanlar ise İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teysîr*'de hâ-i sekt kabul eden kelimeler arasında "keydikünn" (كَيْدِكُنَّ) lafzını zikretmesini temel almışlardır. Zira *Tahbîru't-Teysîr*, *ed-Dürretü'l-mudîyye*'nin aslı olarak değerlendirilmektedir.⁷⁴

69 "Hâ-i sekt, kelimenin sonunda yer alan ve kendinden önceki harfin harekesini açığa çıkarmak için cezimli olarak yazılan hâ harfidir (ه)" (Akdemir, *Tecvid-i Mâhir*, s. 228).

70 Şükrî v.dğr., *el-Müzhir fi Şerhi's-Şâtibiyye ve'd-Dürre*, s. 473-4.

71 12/Yûsuf: 28.

72 İbnü'l-Cezerî, *Tahbîru't-Teysîr*, s. 276.

73 Zebîdî, *el-İdâh*, s. 156; Semennûdî, *Şerh*, s. 66; Dabbâ', *el-Behcetü'l-merdıyye*, s. 68; Kâdî, *el-İdâh*, s. 60.

74 Mersafî, *Şerhu'd-Dürretü'l-mudîyye*, s. 148; Fikrî, *Takrîbü'd-Dürre*, s. 38. İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teysîr*'de yer alan ifadesi için bk. *Tahbîru't-Teysîr*, s. 276.

Mersafî'yi bu gruplar arasında ikinci grupta değerlendirilmelidir. Zira o, İbnü'l-Cezerî'nin Ya'kûb kıraati için *Tahbîru't-Teysîr*'de “keydikünn” (كَيْدِكُؤْنُ) lafzına vakf hâlinde hâ-i sekin eklenebileceğini ve bu eserin *ed-Dürretü'l-mudîyye*'nin aslı olması sebebiyle *Dürre* tarihine göre ilgili kelime hâ-i sekt ile de vakfedildiğini belirtmiştir. Ayrıca Mütevellî'nin bu hususla ilgili *el-Vücûhü'l-müsîra*'sında “keydikünn” (كَيْدِكُؤْنُ) lafzına vakfen hâ-i sekin dâhil olacağı görüşünü benimsediğini ifade etmiştir.⁷⁵ Mütevellî ise bu eserin yanı sıra *er-Ravdu'n-nadîr* adlı eserinde de İzmîrî'ye atıfla görüşünü yinelemiştir.⁷⁶ Mersafî, “keydikünn” (كَيْدِكُؤْنُ) lafzına vakf hâlinde hâ-i sekin dâhil olacağıyla ilgili görüşünü şöyle ifade etmiştir:

Bir önceki bölümden anlaşıldığı üzere Ya'kûb kıraati için ehl-i edânın görüşü (كَيْدِكُؤْنُ) lafzına vakfen hâ-i sekin dâhil edilmesidir. Diğerlerinin görüşü ise hâ-i sekin eklenmemesidir. Dolayısıyla Ya'kûb kıraatine göre her iki vecih de caizdir: Hâ-i sekin dâhil edilmesiyle yapılan vakf ve hâ-i sektesiz vakf. Ancak hâ-i sekin ilhakıyla okunan vecih mukaddemdir. Ben de hâ-i sekin ilhakı vechini takdim ederek her iki vechi göre okudum ve okuttum. Müellifin [İbnü'l-Cezerî'nin] “keydikünn” (كَيْدِكُؤْنُ) lafzına vakf hâlinde hâ-i sekin dâhil olması gerektiğini zikretmemesi bir ihmaldir. Bu vechin *ed-Dürretü'l-mudîyye*'de bulunmaması bizim için problem arz eden bir husus da değildir. Zira bu vecih *ed-Dürretü'l-mudîyye*'nin aslı olan *Tahbîru't-Teysîr*'de zikredilmiştir.⁷⁷

Mersafî yukarıda zikrettiğimiz ifadelerinin yanı sıra Tabbâh'ın *Hibetü'l-mennân* adlı eserinde konuyla ilgili yer verdiği “و بَعْدُ نُؤْنُ لِإِنَّا تَالِيَةٌ هَا غَيْبَةٌ وَ كَيْدِكُؤْنُ خَالِيَةٌ” beyti ise şöyle değerlendirmiştir:

Beytin zahirinden, “keydikünn” (كَيْدِكُؤْنُ) kelimesinde vakfedildiğinde Ya'kûb kıraati için hâ-i sekin kesinlikle dâhil olmayacağı anlaşılmaktadır. Çünkü nûn (ن) harfinden önce şart olduğu üzere ğâibeye delalet eden bir he (ه) harfi yoktur. Bu görüş biraz önce değindiğimiz üzere İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîru't-Teysîr*'de Ya'kûb kıraati için vakf hâlinde hâ-i sekin dâhil olduğu ve hâ-i sekin dâhil olmadığı şeklinde zikrettiği iki vecihle çelişmektedir. Belki de Tabbâh ayette geçen “keydekünn” (كَيْدِكُؤْنُ) kelimesini kastetmiştir. Durum böyleyse bu görüş insanların da belirttiği üzere doğrudur. Zira ayette geçen “keydikünn” (كَيْدِكُؤْنُ) kelimesi için daha önce de geçtiği üzere vakf hâlinde hâ-i sekin dâhil olduğu ve hâ-i sekin dâhil olmadığı iki vecih *Tahbîru't-Teysîr*'den gelmiştir. Tabbâh'ın bunu bilmesi mümkün değildir. Zira *Tahbîru't-Teysîr*, ehlince malumdur. Ben Tabbâh gibi büyük bir âlimin -her ne kadar onun zamanında *Tahbîru't-Teysîr* mahtût olsa da- bu esere muttali olmadığını düşünmüyorum. Ayrıca Tabbâh'ın ayette geçen “keydekünn” (كَيْدِكُؤْنُ) kelimesini kastetmiş olduğunu destekleyen bir husus Halîcî'nin [ö. 1968] *Hallü'l-müşkilât ve tevdihu't-tahrîrât fi'l-kirâât* adlı eserinde bu ayetteki vecihleri açıklarken “Ya'kûb

75 Mütevellî'nin bu husustaki değerlendirmeleri için bk. İbtihâc Abdurrahman, “Tahkîku mahtûtati'l-Vücûhi'l-müsîra fi'l-kirââti's-selâsi'l-mütevâtira li-Muhammed el-Mütevellî”, s. 1079.

76 Mütevellî, *er-Ravdu'n-nadîr*, s. 320. Ayrıca bk. Semennûdî, *Şerh*, s. 65-6 (dp. 8).

77 Mersafî, *Şerhu'd-Dürreti'l-mudîyye*, s. 148.

ayette geçen “keydekünn” (كَيْدُكُنَّ) kelimesinde hâ-i sektesiz vakfetmiştir. Çünkü hâ-i sektin kelimenin sonuna ilhak olması için he (ه) harfinin nûn (ن) harfinden önce gelmesi gerekir” diyerek, Tabbâh'ın zikri geçen beytiyle istişhâd etmiştir. Bu durum, Tabbâh'ın beyitte “keydikünn” (كَيْدُكُنَّ) kelimesini değil de “keydekünn” (كَيْدُكُنَّ) kelimesini kastettiğine delalet etmektedir.⁷⁸

Mersafî, yukarıdaki açıklamalarla Tabbâh'ın “keydekünn” (كَيْدُكُنَّ) lafzına vakfen hâ-i sektin eklenemeyeceğini söylediğini belirterek kendi görüşünü desteklemek istemiştir. Bir bakıma o, hâ-i sektin “keydikünn” (كَيْدُكُنَّ) lafzına değil “keydekünn” (كَيْدُكُنَّ) lafzına eklenemeyeceğini delillendirmeye çalışmıştır. Ancak Mersafî, Halîcî'ye atıfta bulunarak Tabbâh'ın ilgili beyitte “keydekünn” (كَيْدُكُنَّ) lafzına vakf hâlinde hâ-i sektin eklenemeyeceğini ifade ettiğini söylese de⁷⁹ *Hibetü'l-mennân* şarihleri Tabbâh'ın beyitte kullandığı ifadenin mutlak olduğunu belirtmişlerdir.⁸⁰ Ayrıca “keydekünn” (كَيْدُكُنَّ) kelimesinde nûn (ن) harfinden önce he (ه) harfi bulunmadığı gibi “keydikünn” (كَيْدُكُنَّ) lafzında da nûn (ن) harfinden önce he (ه) harfi bulunmaz. Dolayısıyla vakf hâlinde herhangi bir kelimeye hâ-i sektin eklenmesi için geçerli olan kural, “keydikünn” (كَيْدُكُنَّ) lafzı için de geçerli değildir. “Keydikünn” (كَيْدُكُنَّ) lafzına hâ-i sekt eklenmesinin sebebi ise daha önce de belirtildiği üzere İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbiru't-Teyşîr*'de bu lafzı istisna olarak zikretmesinden kaynaklanmaktadır.⁸¹ Özetle Mersafî'nin şerhinde serdettiği bu değerlendirmelerin tamamı onun azimet çizgisinde olduğunu ortaya koymakta ve İzmîrî-Mütevellî çizgisini takip ettiğini göstermektedir.

Sonuç

Kıraat ilmi tahrîrât ekolleri hakkındaki genel bilgiler ışığında günümüzde Mansûrî ekolünün *Tahbiru't-turuk* ve *Hallü mücmelâti't-Tayyibe* adlı eserler üzerinden Tanta ve İskenderiyede takip edildiği, İzmîrî ekolünün *Umdetü'l-irfân* ve *Bedâi'u'l-burhân* adlı iki eser üzerinden Türkiye ve Şam'da takip edildiği ve Mütevellî ekolünün *Fethu'l-Kerîmî'r-Rahmân* ve *Tenkîhu Fethi'l-Kerîm* üzerinden Kahire'de takip edildiği açıklanmıştır. Daha sonra İbnü'l-Cezerî'nin *ed-Dürretü'l-mudîyye*'yi kaleme almasının ardındaki temel sebep sorgulanmıştır. Bu bağlamda İbnü'l-Cezerî'nin, yaşadığı dönemde insanların *et-Teyşîr* ve *Hirzû'l-emânî* dışında kıraat birikimi bulunmadığı kanaatine sahip olmaları sebebiyle *en-Neşr*'i telif ettiği gözlemlenmiştir. Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin, bu iki eserin muhtevasının kıraat okuyan kişilere ağır gelmesi sebebiyle *et-Teyşîr*'i on kıraate tamamlamak için *Tahbiru't-Teyşîr* adlı eserini, *Hirzû'l-emânî*'yi on kıraate tamamlamak için *ed-Dürretü'l-mudîyye* adlı eserini

78 Mersafî, *Şerhu'd-Dürreti'l-mudîyye*, s. 148-9.

79 Vakıa zaten böyledir. Ancak Halîcî'nin, Tabbâh'ın ilgili beytine atıf yapması ve Mersafî'nin de buna işaret etmesi “keydikünn” (كَيْدُكُنَّ) lafzına vakf hâlinde hâ-i sekt ekleneyeceği anlamına gelmez.

80 Örneğin bk. Buhârî, *Fethu'l-aliyyi'r-Rahmân*, s. 64.

81 İbnü'l-Cezerî, *Tahbiru't-Teyşîr*, s. 276.

yazdığı saptanmıştır. *ed-Dürretü'l-mudıyye*'nin içermiş olduğu tarîklerin az olması sebebiyle bu eser üzerine kaleme alınan tahrîrât çalışmaları da nispeten kısır kalmıştır.

Makalede ikinci olarak *ed-Dürretü'l-mudıyye* üzerine *Şerhu'd-Dürreti'l-mudıyye* isimli bir şerh yazan Mersafî'nin, mütemmimine kıraatler için telif edilmiş *ed-Dürretü'l-mudıyye* adlı kitabın şerhinde yedi kıraat ile alakalı tamamlayıcı bilgilere yer verdiği ve sonuçta on kıraat imamının ittifak veya ihtilaf ettiği yerleri gruplandırarak açıkladığı, bazı kıraat âlimlerinin eserlerinde yaptığı yanlış değerlendirmeleri tashih ettiği, kıraatlerin hangi lehçelerden olduğuna yer vermeye çalıştığı, kıraatlerin tevcihi hususunda şiirlerle istişhâd ettiği ve son olarak tahrîrâtla alakalı değerlendirmelere yer verdiği gözlemlenmiştir.

Makalede son olarak Mersafî'nin, tahrîrâta konu olan Halef kıraatinde sekte meselesiyle, yine Halef kıraatinde “firkin” (فِرْقِي) kelimesindeki râ (ر) harfinin kaç vecihle okunduğu hususuyla ve Ya'kûb kıraatinde “keydikünn” (كَيْدِكُنْ) lafzına hâ-i sekin eklenip eklenmeyeceği mevzusuna dair değerlendirmeleri incelenmiştir. Müellifin birinci ve üçüncü örnekte İzmîrî-Mütevellî çizgisini takip ettiği tespit edilmiş, ikinci örnekte ise Mütevellî ile aynı kanaate sahip olduğu ve ancak İzmîrî'den farklı düşündüğü açığa çıkarılmıştır. Sonuç olarak onun azimet ehli olduğu, İzmîrî ve Mütevellî'nin görüşlerini mezcederek tahrîrât ilmiyle alakalı değerlendirmeler yaptığı tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metotları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2015.
- . *Tecvid-i Mâhir*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.
- . "Kıraat İlminde Tahrîrât Meselesi." *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, sy. 2, s. 83-111.
- Buhârî, Sabbâh Abdülcebbar Ali. *Fethu'l-aliyyi'r-Rahmân fî şerhi Hibeti'l-mennân* (yüksek lisans tezi, 2013). Câmî'atü Ümmi'l-Kurâ.
- ed-Dabbâ', Ali b. Muhammed. el-Behcetü'l-merdiyye şerhu'd-Dürreti'l-mudîyye (nşr. Muhammed Fehd Hârûf). Dımaşk: Dâru'l-Gavsânî, 2012.
- ed-Düserî, İbrahim b. Said b. Hamed. *el-İmâmü'l-Mütevelli ve cuhûduhû fî ilmi'l-kırâât*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.
- el-Ebyârî, Muhammed Hilâlî. "Tenkîhu nazmîd-Dürre." *Hedyüs-sârî ilâ manzûmeti'l-Ebyârî fî't-tecvîd ve'l-kırâât* (der. Tefvik İbrahim Damra – Muhammed b. Muhammed Âl-i Davud). Amman: el-Mektebetü'l-Vataniyye, 2017.
- el-Eskâtî, Ahmed b. Ömer el-Hanefî. *Ecvibetü'l-mesâilü'l-müşkilât fî ilmi'l-kırâât* (nşr. Emin Muhammed Ahmed eş-Şenkîti). Riyad: Dâru Kunûz, 2008.
- Fikrî, İhâb. *Takribü'd-Dürre*. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2005.
- Gökdemir, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.
- . "Kıraat Eğitiminde Ali b. Süleyman el-Mansûrî Öncesi Mısır Tarikinin Arka Planı: Biyografik Bir İnceleme." *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi*, 2018, sy. 1, s. 177-92.
- el-Halîcî, Muhammed b. Abdurrahman. *Şerhu Mukarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve't-Tahbîr* (nşr. İhâb Fikrî – Hâlid Hasan Ebül-Cüd). Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2009.
- Hârûf, Muhammed Fehd. et-Teshil li-kırâati't-tenzil. Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2012.
- el-Husarî, Mahmûd Halil. *Ahkâmü kırââti'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye. 2011.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Ali. *Tahbîru't-Teyşîr fî'l-kırââti'l-eimmeti'l-aşr* (nşr. Ahmed Muhammed Müflih el-Kudât). Zerka: Cem'iyetü'l-Muhâfaza ale'l-Kur'âni'l-Kerim, 2010.
- . *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-kırââti'l-aşr* (nşr. Eymen Rüşdî Süveyd). Dımaşk: Dâru'l-Gavsânî, 2012.
- . *ed-Dürretü'l-mudîyye fî'l-kırââti's-selâsi'l-merdiyye* (nşr. Eymen Rüşdî Süveyd). Dımaşk: Dâru'l-Gavsânî, 2013.
- . *el-Mesâilü't-Tebrîziyye* (nşr. Abdülazîz Muhammed Temîm ez-Zu'bi). Medine: Elif Lâm Mîm, 2016.
- . *en-Neşr fî'l-kırââti'l-aşr* (nşr. Eymen Rüşdî Süveyd). I-V, Dımaşk: Dâru'l-Gavsânî, 2019.
- İbthîhâc, Abdurrahman. "Tahkîku mahtûtati'l-Vücûhi'l-müsfire fî'l-kırââti's-selâsi'l-mütevâtira li-Muhammed b. Ahmed el-Mütevelli." *İmâdetü'l-bahsi'l-ilmî el-Câmî'atü'l-Ürdûniyye*, 2014, sy. 3, s. 1075-105.
- İmruu'l-Kays, Hucr b. el-Hâris. *Divânu İmru'i'l-Kays* (nşr. Muhammed Ebül-Fazl İbrahim). Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.
- el-İzmîrî, Mustafa b. Abdurrahman. *Bedâi'u'l-burhân alâ Umdeti'l-irfân fî vücûhi'l-Kur'ân* (nşr. el-Hâce Meryem Cendeli). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008.
- el-Kâdî, Abdülfeftâh. *el-İdâh li-metni'd-Dürre*. Kahire: Dâru's-Selâm, 2015.

- Koyuncu, Recep. “Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrirât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Örneği.” *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*, <https://mushafhariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/TEBLİĞ%20-%20DR.%20ÖGR.%20ÜYESİ%20RECEP%20KOYUNCU.pdf>, (erişim tarihi: 03.05.2020).
- el-Mağribî, Gâde bint Abdülmütekebbir b. Sadık. Muğni'l-kurrâ fi şerhi Muhtârî'l-ikrâ' (yüksek lisans tezi, 2014). Câmî'atü Ümmî'l-Kurâ.
- el-Mar'aşlı, Yusuf. *İkdü'l-cevher fi ulemâi'r-rub'i'l-evvel mine'l-hâmise aşer*. I-II, Beyrut: Dâru'l-Me'ârif, 2006.
- el-Mersafî, Abdülfettâh. *Hidâyetü'l-kâri' ilâ tecvidi kelâmî'l-Bâri*. I-II, Medine: Mektebetü Taybe, ts.
- . *Şerhu'd-Dürreti'l-mudîyye fi'l-kirââti's-selâsi'l-merdiyye* (nşr. Muhammed Mahmûd Ahmet el-Cekeni). Medine: Câmî'atü Taybe – Ervika li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 2017.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- . “Kur'an Kıraatinde ve Kitabesinde Türkiye'nin Durumu.” *Tecvid Çalıştayı*, Kastamonu, 04-08.11.2015, 1-24.
[https://mushafhariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/KUR'AN%20KIRAATİNDE%20ve%20KİTÂBETİNDE%20TÜRKİYE'NİN%20DURUMU%20\(Doç.%20Dr.%20M.%20Emin%20MAŞALI\).pdf](https://mushafhariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/KUR'AN%20KIRAATİNDE%20ve%20KİTÂBETİNDE%20TÜRKİYE'NİN%20DURUMU%20(Doç.%20Dr.%20M.%20Emin%20MAŞALI).pdf), (erişim tarihi: 5.03.2020)
- el-Mesellâti, Ebû Ubeyd Mahmûd b. Saîd et-Tayyib. *ed-Dürru'l-mesûn ale't-Tariki'l-me'mûn ilâ usûli rivâyeti Kâlûn*. Medine: Câmî'atü Taybe – Ervika li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 2017.
- el-Mütevellî, Muhammed b. Ahmed. *er-Ravdu'n-nadîr* (nşr. Hâlid Hasan Ebü'l-Cûd). Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2006.
- en-Nüveyrî, Muhammed b. Muhammed. *Şerhu'd-Dürreti'l-mudîyye fi'l-kirââti's-selâsi'l-merdiyye* (nşr. Cemalüddîn Muhammed Şeref). Tanta: Dâru's-Sahâbe, ts.
- Osman, Âmir Seyyid – Ahmed b. Abdilazîz ez-Zeyyât – İbrahim b. Ali Şehâse es-Semennûdî. *Tenkihu Fethi'l-Kerîm fi tahrîri evcûhi'l-Kur'âni'l-azîm* (nşr. Muhammed Temîm ez-Zu'bü). Beyrut: Müessesetü'd-Duhâ, 2017.
- Öge, Ali. *18. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri*. İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2019.
- es-Semennûdî, Muhammed b. el-Hasan el-Münîr. *Şerhu'l-İmâm es-Semennûdî alâ metni'd-Dürre* (nşr. Abdürrâzık b. Ali b. İbrahim Musa). Riyad: Dâru İbni'l-Kayyim – Kahire: Dâru İbn Affân, 2010.
- eş-Şâtübî, Ebü'l-Kasım b. Firruh b. Halef b. Ahmed. *Hırzû'l-emâni ve vehû't-tehâni* (nşr. Eymen Rüşdî Süveyd). Dimaşk: Dâru'l-Gavsâni, 2013.
- Şükri, Ahmed Hâlid v.dğr. *el-Müzhir fi şerhi's-Şâtibiyye ve'd-Dürre*. Amman: Dâru Ammâr, 2006.
- ez-Zebîdî, Osman. *el-İdâh alâ metni'd-Dürre* (nşr. Abdürrâzık b. Ali b. İbrahim Musa). Tanta: Dâru'd-Diyâ, 2003.
- Zübeyrî, Velîd v.dğr. *el-Mevsû'atü'l-müyessera fi terâcümi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikrâ' ve'n-nahv ve'l-lügâ*. I-III, İngiltere: Mecelletü'l-Hikme, 2003.